

BŪTASIS DAŽNINIS LAIKAS LIETUVIŲ RAŠY TINĖS KALBOS SUDĖTINĖSE PRIJUNGIAMOSIOSE KONSTRUKCIJOSE

L. DROTVINAS

Būtas is dažn is laikas sudĖtinĖse prijungiamosiose konstrukcijose yra vartojamas nevienodai¹. SudĖtinĖse konstrukcijose su tam tikrais laiko ar priežasties santykiais būtas is dažn is laikas yra vartojamas dažniausiai tik deriniuose su būtojo dažninio laiko formomis arba laikais, kurie turi būtojo dažninio laiko reikšmę². SudĖtinĖse konstrukcijose su bendraisiais laiko – priežasties santykiais retesnis kitų laikų vartojimas deriniuose su būtoju dažniniu laiku gali būti susijęs su kai kuriomis netiesioginėmis laikų reikšmėmis. Tiesioginėmis reikšmėmis deriniuose su būtoju dažniniu laiku kiti veiksmažodžio laikai yra vartojami paprastai sudĖtinĖse prijungiamosiose konstrukcijose, kuriose pagrindinį ir šalutinį sakinį sieja tam tikri atributiniai ar objekciniai santykiai. Tuo būdu deriniuose su būtoju dažniniu laiku galimas absoliutinis ir santykinis esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laikų vartojimas (būtas is dažn is laikas kitų laiko reikšmių paprastai neturi).

Šiame darbe norima panagr inėti būtojo dažninio laiko derinius su kitų laikų bei nuosakų formomis sudĖtinĖse prijungiamosiose konstrukcijose su visais šalutiniais sakiniais ir dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, ir senuosiuose raštuose, tačiau tai ne visada pavyksta dėl šių aplinkybių: pirma, ne visada turima pavyzdžių su įvairiais šalutiniais sakiniais, nes ne visi šalutiniai sakiniai yra vienodai paplitę kalboje, juo labiau sakiniai su palyginti retomis būtojo dažninio laiko formomis; antra, ne visus lietuvių literatūrinės kalbos periodus galima iliustruoti, nes ne visada vienodai plačiai būtas is dažn is laikas vartojamas, ypač senuosiuose raštuose. Darbe stengiamasi įžvelgti būtojo dažninio laiko derinių su kitais laikais ir nuosakomis būdingesnius vartosenos dėsningumus ir kai kuriuos nenuoseklumus.

I. Būtas is dažn is laikas pagrindiniame ir šalutiniame sakiniuose gali būti vartojamas sudĖtinĖse prijungiamosiose konstrukcijose su visų rūšių šalutiniais sa-

¹ Apie būtojo dažninio laiko formas, reikšmę ir vartojimo sąlygas, tų klausimų specialiai nesiedamas su sudĖtininiu sakiniu, yra rašęs A. Jakulis str. „Būdingesnieji būtojo dažninio ir būsimojo laikų vartojimo atvejai XVI – XVII a. lietuvių raštuose“ (žr. „Baltistica“ II (2), 1966).

² Mūsų yra trumpai apžvelgti būtojo dažninio ir kitų laikų deriniai sudĖtinĖse konstrukcijose su sąlygos, laiko, nuolaidos, priežasties, tikslo ir padarinio šalutiniais sakiniais str. „Apie dabartinės lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijas“ („Kalbotyra“, IV, 1962), „Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos laiko konstrukcijas“ („LTSR Mokslų akademijos darbai“, serija A, I(12), 1962), „Apie tarinių formas dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos priežasties konstrukcijose“ („Kalbotyra“, IX, 1963) ir kt. Šiame darbe, remiantis gausene iliustracine medžiaga, plačiau nagrinėjami yra ir apžvelgtieji minėtuose str. būtojo dažninio laiko vartojimo atvejai, ir retesni būtojo dažninio laiko su kitomis veiksmažodžio formomis deriniai.

kiniais, išskyrus tikslo šalutinius sakinius (tikslo šalutinių sakinių tariniai paprastai reiškiami vientisinėmis tariamosios nuosakos formomis)³.

Įvairių sudėtinių prijungiamųjų konstrukcijų su būtoju dažniniu laiku abiejuose sakiniuose pavyzdžiai:

Neretai kelią taip užpustydavo, kad nebelikdavo net provėžų RL 30. *Ir jis [Palšis] dūk davo, jog net laukai dundėdavo* tsp. *Kai su spragilais ar rekečiu kuldavom, tai nors blaškų būdavo* LKŽ I 724. *Kad tik liuobs pradėti šaudyti iš armatų, mes tuojaus liuobam bėgti už jaujo į daubą* LKŽ I 251. *Noris broley nemaža diel jo duodavo pagielba; bet iog pigiey ta jam ateydavo, pigiesney dar gayszindavo...* Rp 180. *Ar kada ką parduoti ir pirkti reykiejo, Dwaras wysados sunzdavo* Mikola, *kursay blaywey ir tikray wysur apsieydavo* Rp 102. *Ataminiau czesus senuosius, Kad giatbedaway tu wiernuosius Kuriems žienklus rodidaway, Juog niekad sawu nopląyždaway* *Ir sweykus užtaykidaway*, KnN 114. *A anis rin-ka to koszna ritą, tiek kaip kas pawalgiti galeia. A kada Saule karschtai spindedawa, ischtirplawa tatai* BB II XVI.

Viename iš sakinių retkarčiais gali pasitaikyti veikiamosios rūšies sudurtinės atliktinės būtojo dažninio laiko formos, kai antrajame sakinyje yra vientisinis bū-tasis dažninis laikas. Šių retų formų senuosiuose raštuose neteko pastebėti.

Nors visur dar gulėdavo sniegas, bet pumpurai ant šakų jau būdavo pabrinkę, ir po žieve srovėndavo medžių kraujas RL 30. *Apie 4—5 valandą, kada jau kratų metas būdavo praėjęs, eidavau namon* VK 78—79. *Juk mama Barbikę taip pat visada nurengdavo, kai jinai būdavo sušlapusi. ir paguldydavo į lovą* IS VK 87. *Jeigu ji būdavo blynų kepusi, tai Ėvikė gaudavo blynų* IS ob 47.

Trumpai minėtinas stilistinis tiesioginės nuosakos esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laikų vartojimas būtojo dažninio laiko reikšme, kada būtojo dažninio laiko reikšmę rodo įterptinis žodis „būdavo“. Šis stilistinis laikų vartojimas, būdingas vaizdingai liaudies šnekamajai kalbai, yra pastebimas lietuvių kalboje nuo XIX a. iki mūsų dienų.

Kai, būdavo, Šilkaplunksnis pragys, jos atbudusios, kad ir užsimerkusios, išklausys visą giesmę ir vėl tuojau užsnūsta ir dar saldžiau miega PM 381. *Seniau, būdavo, kad prikraus tų brindžių, tai net andaroką žemėn traukia* LKŽ I 859. *Tose gadynėse kas, būdavo, liežuviu prasižengia, tam bematai, būdavo, liežuvį ir nupiauja, o norėdami pikčiau pakoroti, būdavo, stačiai išsrauja, išplėšia iš gerklės* Pt I 103. *Szejminiksztis toj ne sau tikras wajks, budawa inaj wienna sznotialai pakol sužliabins, jau wisma torielka tuszczia ir wiel barszczius walga* Sz III 42. *Mataj tamta kaj kita karta arelka buwa gerema, taj žmones isz paskutinios budawa storosis gerkla pripiltie taja smarwia, neatbodami ant walgima...* Sz II 6.

³ Žr. L. Drotvinas, Priežasties ir tikslo sudėtinės konstrukcijos XVI—XVII a. lietuvių kalbos raštuose, „Kalbotyra“, X, 1964, p. 45—46.

jau nebga j szinot dikaj graszia atiduodami židams tumet, kad jusu wajkaj budawa bus alkani ir puspliki... Sz II 14.

Vaizdingoje pasakojamojoje kalboje gali būti vartojami būtojo dažninio laiko dalyviai. Pvz.:

Išnykdavusi ta nesuprantama būtybė tik tuomet, kai gaidys pragysdavęs JM 118. Kai tik ji jam nusižengdavusi, raganius paversdavęs ją senė ir įkišdavęs į bokštą linų verpti SN 196. Kai kur buvo įtikinėjama, kad po mirties žmogaus siela apsigyvenanti bitėje. Kai toji bitė mirdavusi, iš jos žmogaus siela perskrisdavusi į kitą bitę tsp. Tie vilktakiai būdavę tie patys žmonės, tiktai kada užeidavęs tas jiems būrys, tai pavirsdavę į vilkus LKŽ I 969. Teipgi vėl kartais dvi ik šešes karves per pietus ant viršaus ėsančes matydavus, o kad ji tas nuvaryt' eidavus, tai tos karvės jei iš po akių nesurandamai prapuldavusės Bs 174. Jeigu atsitikdavę žmogui eiti pro szalį, tai žvakelės imdavusios sekti, o jeigu žmogus paleisdavęs bėgsztą, tai jos gindavusiesi A 1883 279.

Sienesiems lietuvių kalbos raštams šis netiesioginės nuosakos dalyvių vartojimas nėra būdingas; plg. retą panašaus tipo sudėtinę konstrukciją su kitų laikų dalyviais: *Kartais vėl taipo pamisljū: asz dar perjāun's, o Griek's mannije per macnus ėsqqs, kad žillus Plaukus busęs sulāukęs, tai asz piggiaus gallėšęs geryn ir nobažnyn eiti ED 68. Kiek daugiau aptikta panašaus vartojimo atvejų J. Bretkūno „Postilėje“ su įvairių laikų dalyvių galininkais⁴; plg.: *Bet schiteipo isch schos Euangelios girdeiom, kas trumpai kalbant ira pamoksla schwentos Euangelios, Butent tikeiti Diewa swieta didei milinti, ir iam Sunu sawa wienatighi dawusi BP II 158. Noreia Ponas Kristus ticzomis ing Jerusalem ant smerties sawa eiti, idant szmones szinotu io Karaliste nebucencze swietischka, bet Duchawna, Bet sawe todelei szmogumi gimmusi ir kenteseinti bei mirtenti... BP I 349.**

Tuo būdu, be dažniau vartojamų abiejuose sakiniuose vientisinių būtojo dažninio laiko formų, kartais pasitaiko (viename sakinyje) ir sudurtinės atliktinės veikiamosios rūšies būtojo dažninio laiko formos. Būtojo dažninio laiko reikšme gali būti pavartotos esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laikų formos (būtais dažninis laikas kitų reikšmių neturi). Netiesioginėje pasakojamojoje kalboje gali būti vartojami būtojo dažninio laiko dalyviai (viename arba abiejuose sakiniuose).

II. Sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose deriniuose su būtoju dažniniu laiku dažniau už kitus tiesioginės nuosakos laikus yra vartojamas būtasis kartinis laikas, kuris čia gali turėti kelias reikšmes.

Pastebėtina, kad pasikartojantys praėityje dažniniai veiksmi neretai esti reiškiami būtojo kartinio laiko formomis.

⁴ Plg. „predikatyvinio dvejetainio galininko su linksniuojamąja dalyvio forma konstrukcijas“ J. Palionio knygoje „Lietuvių literatūrinė kalba XV–XVII a.“, V., 1967, § 130.

Štai sudėtinės konstrukcijos su būtoju kartiniu laiku, pavartotu būtojo dažninio laiko reikšme (abiejuose sakiniuose), kai veiksnių dažnumą rodo žodžiai „visada, tankiai, dažnai“:

Ir Dimparta vėl nusispiovė, nes jis visada spiaudė, kai ji slėgė koks nors sunkumas... VM 185. Lapomą teipat, kaip je wiriskije neapkentę; nesgi tankej nutiko, iog negalenti žmōna bedirbdama pījwo ar dirwo sōgrīōwo... BSL 48. Tankej nutiko ir tās, iog žiamlonys isz kėliū sritiū sōsitraukusis paskydo i būrius ir sōrtartinaj kariawo... BSL 207. Wissōnetōrtingasis Žāmlonis jōjē i karę wissados trisō; nesgi rejkiejē atsargaj tōrieti likjē arklj, idant wijnam kritōs ar ōzmuszōs, qnrōs kad pri rānkos butum BSL 190. Paskiaus wisumet tuodu daliku prigulieje Jezawituj Warniusi giwenāntem, katram wisups kas meta luob mokieti po 400 auksinu ŽWI 128–129. Kaip' ir tūliemus žmonēmus dažnai padēio qnsdā iū didis tikēiimas W. Diewōp, kurj prieg reliquiomus arba swēstastimus tūjū szwēntūjū rōde, kad iūs su pagerbimū palitēdawo DP 369. O wisur kur tiktāy prāsze, idant ghiemus izgulditu žodžius sawo szwentus, niekad su tuo neužutrugdawā, niekad ilgay nesidawe prāsziit, wisad ghiemus priwādžiodawā iszmintesp kiekwiēnq pāsłāptinē sāwo, wisad ghiq iuose āpszwiete inkwepimu dwāsios szwentos MP 185(2).

Paskutiniai pavyzdžiai rodo, kad būtasis kartinis laikas gali būti vartojamas nenuosekliai, šalia būtojo dažninio laiko; toks laikų painiojimas ypač būdingas seniesiems raštams⁴.

1. Būtojo dažninio laiko reikšmę gali turėti daugumas eigos veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžių deriniuose su būtojo dažninio laiko formomis (t.y. kai viename sudėtinės prijungiamosios konstrukcijos sakinyje būtasis kartinis laikas, antrajame – būtasis dažninis). Pvz.:

O kai ji šypsososi, tai jos nosies galiukas tuoj imdavo virpėti lyg pelės uodegytė JB 227. Kėlēsi dabar [Poviliokas] rytais, kai tik pragysdavo antrieji gaidžiai, žadino mane ir jau kiaurą dienele kalė, lenkė, rantijo, kirto ir plojo, tik kibirkštys tiško JB 230. Visq gyvenimq nuolankiai lankstydamasi ponams, ji jautė prietaringq baimę kiekwiēnq kartq, kada tik išgirdawo nepalankius sūnaus žodžius apie ponus VM-P 196–197. Tokiū žmoniū Liewša nekentė instinktyviškai, nes jie žinodawo ir garsiai kalbėdawo apie viršininkū darbus K 195. Jr kaczei ghi nekurie botagais ir rikschtemis plakdawa, schu szodziu kaip negero szenklo ant Miesto, peikdami, tacziau ghis neliowesi BP II 338. O ne mažus stebuklus dāre Diewas per rankas Powiło. Taip jog ir ant ligoniū atneszdawo skāras arba jūstas nūg kuno jo, ir atstodawo nūg jū ligos, ir Dwases piktos iszejdawo isz jū NT 238. Nes tātay Ponas pārodē dābār qnt ānos Monnos, nes kad ias daugiasne židay eme, negi ghiemus buwo reykatās, tādā ghiemus kirmesnaq pāwirzdāwo MP 124 (1).

Būtojo dažninio laiko reikšmę dažniausiai turi veiksmožodžio *būti* būtojo kartinio laiko formos, einančios vardažodinio tarinio jungtimis. Kadangi veiksm-

⁴ Plg. A. Jakulis, min. str., p. 161.

žodžio *būti* leksinė ir veiksmo reikšmės yra silpnos, tai būtojo kartinio – būtojo dažninio laikų opozicija šiuo atveju tarsi neutralizuojasi, silpnėja.

Antarias su įdomumu skaitydavo tuos žurnaliukus, nors juose nieko ypatingo nebuvo AB 60. *Bet kalėjimo juodą duoną visuomet suvalgydavom, nors ji ir negardi buvo — dažnai iš priplėkusių miltų ir su smiltimis...* VK 284. *Nors man visados buvo liūdna matant ją tokią blogą, tačiau gaudavau kartais prasijuokti klausydamos, kaip ji kliedėdama vis apie žąsis šnekėjo...* ŠR 123. *Wis ton atlikdavo lauki; nesgi ju žinicžes buo bestogu o pātius szietrus medej teklietę* BSL 129. *Kadda Dusche maną nenuramidawau, ir nenu-tildidawau, Tadda mana Dusche buwa nutraūkema, kaip kadda kas nutraūkiamis ira nūg Augiwes sawa* DPš CXXXI.

Eigos veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžių iteratyvinė reikšmė taip pat, atrodo, esti aiškesnė konstrukcijose su laiko ribos jungtukais, nes sakinio su laiko ribos jungtuku veiksmas nutraukia, sustabdo pagrindinio sakinio veiksmą, ir abiejų sakinių veiksmų (šiuo atveju reiškiamų nesutampančiomis laikų formomis) trukmės sutampa. Pvz.:

Ji puiki mergina. Kol veikė klubas, beveik kasdieną ateidavo VP 342. *Elzė buvo įpratusi greitai valgyti. Todėl tekdavo jai kaskart ilgokai palaukti, kol jos draugė gardžiudamasi kramtė valgį savo padilusiais dantukais* GP-B 286. *Kartais ilgokai teko užtrukti, kol surasdavai, kame čia pradžia ir kame galas* ŠR 114. *Jie savo maldas ar laiminimus taip ilgai tęsė, iki du kartu jaunas mėnulis pasirodydavęs* Bs XXX. *Kitą sykį liuob visi namie išsivarys arielkėlės, kol buvo leidžiama...* Ž 306. *Turtingije ukininkaj ligi dali wajkus sawa luob weszti i mokstus, pakoley nieks jems to negine...* ŻW II 15.

2. Priklausomai nuo veiksmožodžio (arba nuo sakinio) leksinės reikšmės eigos veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai deriniuose su būtoju dažniniu laiku kartais reiškia įvykusį praeityje ilgą, neribotą vienkartinį veiksmą; būtojo dažninio laiko formos, kaip paprastai, reiškia pasikartojusį praeityje veiksmą. Pvz.:

Kiekvienu dirstelėjimu jo kakta vis labiau susiraukdavo, nes kojas griebė šaltis, o akis graužė durpių dūmai VM 301. *Ir nors ne viską pasiekdavo jį, mokytojas klausėsi su nemažėjančiu susidomėjimu* AB 103. *A Judoschius, kuris ghi ischdawe, teipateg szinnoia ta wieta, nes Jesus the tankieį sussieidawa su sawa Apaschtalais* BP I 365. *Tenay teipag nedaug pirma to tásáygi Elioszius, kád slapeš nuog smárkibes kárálauš Achaba iš isakima Pona, o sedeio miszkie, qnt páwersmio wárnáy wisados qnksti ir wakd-rą neszdawo duonos ir mesos iamuy* MP 123 (2).

Plg. būtojo kartinio laiko formas, pavartotas tiesiogine reikšme, greta būtojo dažninio laiko:

Kol maldė svečiai pirmąjį kirminą, tai tik barškėjo lėkštės, žvangėjo peiliai, trinkteldavo dugnu išgerta stiklinė, pasigirsdavo vienas kitas žodis... JB 307. *Geležinkelio stotyje švilpavo garvežiai ir virš stoties stogo šaudavo į dangų balti garo kamuoliai, kurie maišėsi su rūku* RL 25.

Ilgą, neribotą, kartinį veiksmažodį praeityje gali reikšti vardažodinio tarinio jungtis *buvau...*, kai kalbama apie subjekto amžių ar būseną. Pvz.:

Kai čempionas buvau, kiekvienas sveikindavo, autografų prašydavo RLV 39. *...Klemui girdint, niekas nedrįsdavo pravardžiuoti, nes Gaigalas buvo smarkus vyras, greitai išsižeidžias, ūmus muštynėms* JA 25. *...sien laikraštelyje dažnai pasirodydavo jo linksmų straipsnelių, kurie daugelį stebindavo sūmojo aštrumu, nors pats Simas atrodė rimtas, kartais net paniūręs* JA 17. *O kai aš mažas buvau, visas kraštas ištisis metus dainomis skambėdavo* KB 300. *Norint nesveikas buvau, bet ta mintis manęs niekuomet neapleidavo* VK 64. *Kol jo dar nebuvo, ganydavosi čia avys* IS 21. *Pakoley buvau drutas užsidirbdavau pawalgitie* Tat 120. *Uztiesa, uztiesa kaibu taukad buwey jaunesniu, pats sawe apsijozdaweij...* ChB 187 (99). (Pastarieji du pavyzdžiai su vienaarūšiais tariniais.)

3. Įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai deriniuose su būtoju dažninio laiku paprastai reiškia tik kartinius veiksmus praeityje.

Sakysime, šalutiniai laiko sakiniai su jungtukais *kai, kad*, kurių tariniais eina įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai, reiškia baigtinį veiksmažodį, kuriam įvykus, vyksta pasikartojantis praeityje pagrindinio sakinio veiksmas, reiškiamas būtoju dažninio laiku:

Kai užkuryš įsiveisė bičių, senis Kindys jas prižiūrėdavo vasaros metu, kad spiečiai nepabėgtų VKr R 160. *Kai Kordušas nuo merginos nusigrėžė ir ją pamiršo, vakarais, niekam nematant, ji įlipdavo į šią, anais laikais dar jauną, liepą ir bent pro langą stebėdavo, ką ponas veikia* JM 77. *Kai ji paūgėjo į pusmerges, ne vienas kaimo vaikas žvalgydavosi jai praeinant, o kai išaugo į liekną, aukštą merginą, visi jaunesnieji vyrai, vieni atvirai, kiti vogčiomis, ieškodavo progos praeiti pro Pempienės lūšną...* VM-P 26. *Mano tėvas didžiūnodavosi, kai aš kartą daugiausia už visus pralošiau* JM 121. *O išgi czionay iau kad ano Ponas atstoio, ir āplaydo, kuo toliniu tuo daugiaus peržengdavo griekan...* MP 79 (1).

Esant minėtajam veiksmožodžio formų deriniui, šalutinis laiko sakinys su ribos jungtuku *kol* reiškia baigtinį veiksmažodį, kuris nutraukia dažninį pagrindinio sakinio veiksmažodį.

Kompartijos ir „Liaudies Pagalbos“ susirinkimai ilgą laiką būdavo daromi Jonušių pirkioje, kol suuodė policija, ir teko kitur keltis SN 135. Visko aplink tave prigalvodavau, kol laiškas atėjo LKŽ III 88. Mes jai buvome tik našlaičiai, ir ji apgaubė mus savo globa, paskyrė piniginę pašalpą, kurią kas mėnesį gaudavome, kol kiekvienam sukako po aštuoniolika metų tsp. Ir alga, kol užaugo, lyg susitarę, visi jam mažindavo JPJ 161—162.

Tiesioginę reikšmę turi įvykio veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmazodžiai, esant ir atvirkščiam laikų deriniui, t.y. kada būtasis kartinis laikas esti pagrindiniame sakinyje, o būtasis dažninis – šalutiniame (mūsų turimuose pavyzdžiuose – priežasties ir nuolaidos). Laikų santykis čia ne toks aiškus, kaip laiko konstrukcijose; kartinis pagrindinio sakinio veiksmas vyksta po dažninio šalutinio sakinio veiksmo arba kartu. Pvz.:

Nors jis sakydavo, kad kiekvienas nepasisekimas turi pakelti mūsų energiją, bet dabar jo energija kažkaip susmuko VM 274. Į trečią dieną vaikai užsimanė atimti blekę sau ir patys pavaitauti, bet nė vienas neišdrįso, nėra Razba prie būdelės nelabai prisileisdavo K 183. Jo dukė su jos vyru jo labai įbugę, nes jis jiedviem ir patalus nuplėsdavęs Bs 102. Bet tūmi nusidawę, kad szlužba joms dar sunkėsnę pastoję. Nės Gaspadinne dabar gaidziū czėsą ne žinnanti sluginnes jau naktiēs widdurriję ant darbū prikėldawo RA 6.

Šalutiniame sakinyje kartais gali būti vartojamos sudurtinės atliktinės veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko formos, reiškiančios kartinį veiksmą. Tada pagrindinio sakinio dažninis veiksmas vyksta arba po šalutinio sakinio veiksmo, arba kartu su juo. Pvz.:

Ji dabar dažniau prisimindavo, ką buvo girdėjusi iš Petro, prisimindavo ir Mackevičiaus žodžius, kai jis buvo atsilankęs barti jos tėvo... VM-P 426. Kada buvau išvažiavęs iš gimtojo miestelio, iš tolo per kalnus ir klonius, per laukus ir girias aš kas vakaras išgirsdavau atplaukiantį lyg liūdną dainą kaštanų ošimą VM 76. Pilkas švininis ežeras tebekvėpėjo žuvim ir meldais, nors vanduo jau senokai buvo atšalęs, žvarbaus vėjo sukeltos bangos atnešdavo iš kito kranto geltonus klevo lapus ... AB 45—45. Patikti patikdavo, kol jis manęs nebuvo matęs, o dabar vargu bo jam ir ant mislių eitų Danūta Pt IV 27. Karęs žigius wissados atlikdavo žijimą, kad wissór paszałusi buo... BSL 189. Po šito atsitikimo nejuokuodavo Vėlbatīs per tam lygius papasakojimus, kadang' nors krislytį Dievo paslėptines pats matęs buvo ir iki savo amžio galo juo Dievą mylīs buvo Bs 158.

4. Specifines laiko ir veiksmo reikšmes turi būtojo kartinio laiko formos derinyje su būtuojuo dažniniu laiku, kada pagrindinį ir šalutinį sakinius sieja tam tikri atributiniai ar objektiniai santykiai. Pavyzdžiui, pažymimieji laiko šalutiniai sakiniai

atskleidžia išskirtinės laiko aplinkybės turinį pagrindiniame sakinyje, todėl tiesioginio ryšio tarp abiejų sakinių veikslių nebūna, taip pat ir laikų opozicijos.

Jos išvaizda, tiesa, pasiliko beveik ta pati, ypač šventadieniais, kai eidavo į bažnyčią arba atsilankydavo į Šilėnus VM-P 425. Bet mokytoja nesibarė, kaip anksčiau, kada lankydavom mokyklą kasdien JB 25. Anais laikais, kada visi kiti Šveicarijos miestai apsitverdavo aukštomis mūro sienomis, Bernui to nereikėjo SN 102. Tą valandą, kada aš paprastai spaustuvėn ateidavau, šnipai ją apsupo, subėgo į vidų, perbėgo visus kambarius, kažko ieškodami VK 79. Tada ghis dave Welblūdus atsigūlti lauke uz Miesto, pas Schullinį, wakarą, thuo cziesú, kada Moteres ischeidawa, wandenį senti, ir biloia BB I XXIII.

Plg. absoliutinį būtojo kartinio laiko vartojimą konstrukcijose su pažyminio ir papildinio šalutiniais sakiniais (su kitais šalutiniais sakiniais pavyzdžių neturime):

Elzė paliko viena ties rimstančia jūra, kuri šandie tik retkarčiais atsidusdavo stambesne banga GP-B 476. Išaušus sutartam rytojui, Elzė papie-tavusi paskubo prie lieptų, iš kur visuomet iki šiol jų ekskursija išplaukdavo GP-B 457. ...dabar ji įsitikino, kad pulkininkas tiesą kalbėdavo GP-B 251. Kažkur buvau skaitęs, kad revoliucijos metu persirengusius buržujus visuomet išduodavo jų baltutėlės, darbo nemačiusios rankos VP 38. Kitąsyk Vilkpilės gyventojai didžiudavosi, kad čia per prancūzmetį atsilankęs Napoleonas I ir net kalbą kalbėjęs K. 173. Artojes iszkase duabe anto tako kuriuam wilkas ateydavo, jo galwijelu gaudantie Tat 109. Izaokas kursay miegdawa medzioty, milieja Ezawa, o Jokubas meylesnis buwa Rebekay SI 11. Sena moteriszke wisztą turrėjo, kurri jei kasdien wieną pautą dedawo RA 6. O dienoj' Sabbatos iszejom isz miesto pas upe, kur budawo maldos... NT 233. Bei padare Praústūwe isch Warlo... prisch Moterischkes, kurios úszu wartų Tabernakūlo Liudimo slúszidawa BB II XXXVIII.

Būtojo kartinio laiko formos deriniuose su būtoju dažniniu laiku gali būti vartojamos būtojo dažninio laiko reikšmė ir gali turėti savo specifines laiko ir veikslų reikšmes.

Būtojo dažninio laiko reikšmė paprastai yra vartojami eigos veikslų būtojo kartinio laiko veiksmoždziai, išskyrus atvejus, kada neriboto kartinio veiksmo reikšmė priklauso nuo veiksmoždzių lėksinio turinio.

Baigtinio, vienkartinio veiksmo reikšmę turi būtojo kartinio laiko veiksmoždziai, kai jie yra įvykio veikslų. Specifines laiko ir veikslų reikšmes būtojo kartinio laiko veiksmoždziai turi deriniuose su būtoju dažniniu laiku, kai pagrindinį ir šalutinį sakinius sieja atributiniai ar objektiniai santykiai.

III. Sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose, kai vieno sakinio tariniai yra reiškiami būtojo dažninio laiko formomis, antrajame gali būti ir esamasis laikas (žymiai rečiau, negu būtasis kartinis laikas). Šis laikų derinys dažniausiai yra vartojamas dėsningai, tačiau pasitaiko, mūsų manymu, ir ne visiškai taisyklingo vartojimo atvejų. Pvz.:

Maži vaikai pagaliau – taip ištroškę lauko, per žiemą išsėdėję, vos įspindi pavasario saulelę, nubėga sniegas, – beveizint išsipildavo ant pamato Ž 407. Prašoma anksčiau nurodytais adresais nebesiuntinėti „Varpo“ ir kitų leidinių, nes juos, matyt, sulaikydavo carinė cenzūra PVš 508. Kad kas szittą Tikkėjimo Kalbą pilnay iszmoksta, tadda tas su daug Aszaromis daug szimtū Kartū sakydavo: tu essi man's Jėzus! tas per wissą Abbejimą persilauždam's sako: tacžau tu manassis essi, ir manassis busi amžinay! ED 135.

Šiose apibendrinamojo pobūdžio konstrukcijose vietoj būtojo dažninio laiko formų turėtų būti esamasis laikas, – *išsipildavo – išsipila, sulaikydavo – sulaiko, sakydavo – sako*, nes esamasis laikas čia turi esamojo nuolatinio (arba esamojo dažninio) reikšmę; tuo tarpu pavartotosios būtojo dažninio laiko formos šią esamojo nuolatinio reikšmę susiaurina, nusakydamos tik praityje vykstančius veiksmus.

Plg. dar vieną esamojo ir būtojo dažninio laikų vartojimo atvejį:

Lygiai tokia pat tvarka praeina ir vakarienė, kada gaudavai duonos apie 100 gramų ir trupučią margarino BS 302. Kaimė Stru... kaip tik suguldavo žmonės, tai velėją pas vieną balą, tai pas kitą, tai pas trečią Bs 104. Kiuškiemių Lozorienė pasakoją man... jog jis šermenų vakare labai su vakariene ibugdavęs ir ik vakarienes niekados į kerčę neidavęs, kadang' iki tol' vėlės stuboje, ipačėi apie stalą, šlaistos, o po vakarienes ant kapinių einančios Bs 82.

Šiose konstrukcijose geriau derėtų vienodos laikų formos: arba esamojo, kuris čia būtų pavartotas būtojo dažninio laiko reikšme, arba būtojo dažninio, kadangi čia kalbama apie dažnai įvykusius faktus praityje.

Viename iš sakinių dėsningai gali būti vartojami vardažodiniai tariniai be jungties, turį neapibrėžtą laiko reikšmę; deriniuose su būtuju dažniniu laiku šie vardažodiniai tariniai gali turėti būtojo dažninio reikšmę (kaip tariniai su praleista jungtimi, kuri čia lengvai numanoma), kadangi kalbama apie praityje įvykdavusius faktus. Pvz.:

Ir tuomet mano jaunutėj vaizduotėj gimdavo nepaprasti vaizdai... norėdavau bėgti ir parsinešti sau tąją saulytę, nes ji taip žemai... SN 301. Bet nors dvaro ežere ir nutildavo varlės, – apylinkėj gana griovių griovelių, iš kur garsiai atskamba varlių kvarkšėjimas IS 103. Vos spėdavom apsišildyti, arbatos išgerti, užkąsti – ir vėl tolyn į kelionę VK 371. Raudona, pilna buvo – kaip uoga, o kai uždainuodavo, balsas kaip iš verdenės JP 26.

1. Sudėtinėse konstrukcijose su kai kuriais šalutiniais sakiniais (dažniausiai, atrodo, priešasties, nuolaidos, laiko) esamasis laikas deriniuose su būtuoju dažniu laiku gali turėti kai kurias netiesiogines laiko reikšmes.

Kai viename iš sakinių (dažniausiai pagrindiniame) esti konkretūs dažniniai veiksmai praecityje, tai antrajame sakinyje esamojo laiko formos gali turėti esamojo nuolatinio laiko reikšmę, – pastarojo sakinio veiksmas apibendrinantis, abstraktus. Pvz.:

Jis labai mylėjo gėles, todėl jų niekuomet neskindavo, nes nuskintos gėlės greitai nuvysta ir netenka savo grožio VM 427. Kadangi pačios įmonės superka vaisius iš kolūkių ir tarybinių ūkių, tai mes gerokai pavargdavome su ankstyvuju derliumi tsp. Ir į kiekvieną žinių rinkėjo repliką aš ką nors atsikirsdavau, nes toks jau mano nesutaikomas būdas tsp. Jei nemokėjo pataikauti ir prisimeilinti, jei negalėdavo nutylėti kitų daromų šunybių, jei kai kada per daug paskubėdavo paleisti šiurkštesnį žodį, tai kaltas toksai jau tiesus jo būdas, sentimentalus kilnumo jausmas, tiesos meilė ir nekantrumas JGr 153. Žinoma, tai buvo sapnai, o sapnais aš nelabai tikiu, nors ir būdavo gražu ir malonu pasvajoti... IS Ntp 58. Bet ir tie, jeigu tik mugaišdavęs jų arklys, nustodavo juokavę, nes pagaliau iš kur gali žinoti, kas čia darosi? KBor 189. Kai dėkodama jai sakydavau, kad ji dėl manęs per daug laiko gaišinanti, ji beveik pykdavo, nes juk tai esanti kiekvienos mokytojos pareiga, kad mokiniai kuo daugiausia pasinaudotų ŠR 198. Nęš nōrint wel' pirm vžtiēsą (iog teip būvo rēikią) žimemis regimomis ne regimā Dwāsīā sawą atēiima rōdīdawo: wienokig nū ios žīmes kū y' dwāsīngēsnes, tū wel' priderīngēsnes, ir tū rēgis sanczios wērtēsnes Dwāsīos S. DP 249.

Kaip matome, esamojo nuolatinio laiko reikšmė būdingiau vartojamos yra priešdėlėtos esamojo laiko formos, sudėtiniam prijungiamajame sakinyje reiškiančios dažninius, apibendrintus veiksmus (*nuvysta, superka*), vardažodiniai tariniai be jungties (*kaltas, toks*) arba netiesioginės nuosakos veikiamieji dalyviai (*esanti, sanczios*).

Priklausomai nuo konteksto esamojo laiko formos gali turėti esamojo istorinio laiko reikšmę; pvz.:

Pamačiusi jį sėdintį, Barbora baisiai nustemba, nes jau dvi savaitės, kaip be pagalbos jis negalėdavo atsistoti VM 192. „Noriu“, – at sak au, kniukšėdamas per ašaras, nes tą dainą motina man dažniausiai dainuodavo B 117. Jau grįžęs į Lietuvą, išleidžia „Sėjamasias pašaro žoles“ (1854), reikia manyti, nebe vertimą, nes šiaip jis kruopščiai sužymėdavo, ką iš ko yra paėmęs SD 31.

Derinyje su būtuoju dažniniu laiku retkarčiais gali būti veikiamosios rūšies sudurtinės atliktinės esamojo laiko formos:

Per penkiolika darbo metų jis nė vieno cento nėra susitaupęs, nes visus likučius nuo savo kuklios mokytojo algos jis išleisdavo neturtingus mokinius besėldamas KB 315. Abiejų lovų tarpe retai kada nekabėdavo didelis uosinis lopšys, ant ilgos lingės pakabintas, kuriame visos Lukšienės – marčios savo kūdikius yra liūliavusios JP 8. Nepaprasto malonumo supama, kaip tik išleisdavo į miegą, kaip tik pradėdavo snausti, pašokdavo staiga išsigančusi, nes jai rodydavos kaskart, kad ji Donato draugystėje nėra buvusi, kad jis visai nėra buvęs baliuje, tik sapnas vilūgas ją dabar prigaudinėjas... GP-B 499.

2. Žymiai dažniau pasitaiko esamojo ir būtojo dažninio laiko derinių sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose su tam tikrais atributiniais ar objekto santykiais.

Štai palyginti dažnai yra vartojamas esamasis laikas pažymimuosiuose laiko šalutiniuose sakiniuose, kurie aiškina laiko aplinkybę pagrindiniame sakinyje ir yra jungiami jungiamaisiais žodžiais *kai, kada...* Kadangi šalutiniai sakiniai esti daugiau apibendrinamojo pobūdžio, tai esamojo laiko formos reiškia neapibrėžtus laiko atžvilgiu veiksmus dabartyje. Pvz.:

Kartais Petruį be galo graudu pasidarydavo nuo tų kareiviškų kalbų prieš blandoje, kai nebėatskiri nei nosies, nei akių, bet tik girdi nuoširdų, teisingo pasipiktinimo kupiną draugo balsą AG 150. Rašinėdavau šį tą, be tai vis naktį, kada visi miega, visur tylu SN 508. Kartais dargi anksti rytą atsikeldavo, kai dar visa „ponybė“ miega, ir, atsidaręs langą, godžiai traukdavo į krūtinę tyrą orą ir gėrėdavosi puikia ankstyvo ryto gamta VKA 219. Ateidavo tiktai iškilmingais atvejais, kai ką nors viešai karia arba kai iškilmingai ką vanoja... BS 184. Jos turėjo puikius balsus, kokių žmonės neturi, ir, pakilus audrai, kada žūva daug laivų, jos priplaukdavo prie jų ir saldžiai giedodavo... Ap 139. Kožnas čė gales suprąstie, jog tos visos kruvinos kelones gerausei Wokiečems pasisekdavo vasara ir žiemōs laike, kūmet upes bei upielei musu ledu apdengtos asti A 1883 131. ...rudenije, kada viskas gamtoje apdiržta ir tuom myrį prieš akis stato, velionio gentys ir pažinstami susirinkdavo, kaip ir dabar Kīnuose kad dar yra daroma, ant vaišių ir, liūdnai velionį minėdami, šventė jo atmintį Bs XXXV.

Analogiški sintaksiniai ir veiksmų laiko santykiai pastebimi, esant ir atvirkščiam laikų deriniui, t.y. kai esamasis laikas – pagrindiniame sakinyje, o būtasis dažninis – šalutiniame; tada šalutinis sakinyje pažymi laiko reikšmės daiktavardį pagrindiniame sakinyje. Pvz.:

Antanukas gerai atmena vasarą, kai jis dažnai nueidavo su senele laukan, nešdami plovėjoms valgyti VKr 134. Atsimenu savo jaunas dienas,

kada visą sekminių naktį neidavau gulti... VK 96. Nebe tie laikai, kada už vieną mušamąjį visi politiniai kaliniai kaip vienas stodavo VK 254. Dveiktelį kažkas iš tolimų laikų, kada jisai nesivaržydamas galėdavo išverkti vaikišką sielvartą... tsp.

Plg. absoliutinį esamojo laiko vartojimą konstrukcijose su šalutiniais būdo aplinkybės, papildinio, pažyminio, veiksnio sakiniais:

Ant lygiųjų laukų, tarp snaudžiančių miškų lietuviai kirvius galąsdavo, kalavijus aštrindavo – ir taip skaldydavo šarvuotas vokiečių makuoles, kad aidas dar šiandien tebeatsiliepia SN 138–139. Žinoma, tai nereiškia, kad jau viskas taip sklandžiai ir eidavo tsp. Aš niekad nė nepagalvodavau, kad pasaulyje gali gyventi žmogus, kuriam taip mažai rūpi, kas darosi aplink... tsp. Pasakoja seni žmonės, kad ir tuos šuniukus reikėdavę maudyti, šukuoti, su jais eiti pasivaikščioti... GP-B 109. Jie prieina papartyną, patogų apgaulės ir iliuzijos lopšį, kur jie vienas kitą atrasdavo ir vienas kitą palaidodavo tsp. Gailestaudavo, kad žmonės nemoką prigimtosios kalbos branginti LKŽ III 23. Nesykį tenka skaityti senuose metraščiuose, juog mūsų proseniai svarbiausius viešus darbus atlikdavo laikuose puotų Pt I 23. Tankei Wigando kronikoj' yra paminėta, jog kone kasmetas toki latrai daugybę arklū, galvijū in Prusus parsivarydavę A 1883 130. ...žinome su kokė ambicia, su kokiū pilnumu, ir rūpinimu, tą vrėdą kunigis-tes tū metū įgidavo DP 203. Deley to ir Luterus sakydavo, kad jis sawo ne-labbōs Sžirdiēs prissibijąs daugiau, nekaip Turkū Ciecoriaus ED 151. Asz wissadōs mokėdawau Iszkáló' ir Bažnijčioj', kur wissi susieina... NT 193. Susiedey tada ir tie kurie ghi regiejo pirm to, jog buwo aktas, tare: Negu (tas) tey ira kursey sedėdavo ir elgietaudavo ChB 165(88). Kayp raupuoti iš isakimo Diewo ne su kitays draugie, bet skiriam laukuose aba kur kitur giwendavo. Tey heretikay iš Bažničios ižtremti, ir nuog tikruiu krikščioniu Katholiku atskirti... hołose latru daužosi PS I 254–255.

Plg. konstrukciją su bendratimi, kuri derinyje su būtuoju dažniniu laiku turi neapibrėžto esamojo laiko reikšmę: *Muraška užuosdavo, kur rasti tokių senoviškų baldų tsp.*

Tuo būdu, esamojo ir būtojo dažninio laikų deriniai sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose su bendraisiais priežastiniais santykiais (dažniausiai konstrukcijose su šalutiniais priežasties sakiniais) vartojami ribotai; sudėtinėse konstrukcijose su bendraisiais atributyviniais-objektiniais santykiais (pažymimieji laiko, papildinio, būdo aplinkybės, pažyminio, veiksnio šalutiniai sakiniai) šie deriniai yra vartojami žymiai laisviau. Esamojo laiko formos deriniuose su būtuoju dažniniu laiku paprastai turi esamojo nuolatinio arba neapibrėžto esamojo laiko reikšmę, o konkretaus esamojo (arba esamojo istorinio) laiko reikšmė reta.

IV. Būtojo dažninio su būsimoju laiku deriniai sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose yra reti. Kadangi būtojo dažninio – būsimojo laikų opozicija yra labai ryški, tai vieno ar kito laiko pavartojimas pagrindiniame arba šalutiniame sakinyje gali būti susijęs su kai kuriomis sintaksinėmis reikšmėmis.

Pavyzdžiui, atrodo, dėsningai, sutinkamai su logine sintaksinių santykių raida, būsimojo laikas yra vartojamas pagrindiniame sakinyje, kai būtasis dažninis laikas esti šalutiniame sąlygos sakinyje, t.y. kai sąlyga nusakoma praityje, o jos pasekmė – ateityje:

Ji visada tėvui buvo arba stengėsi būti atvira, ir jei jam ko nors ir nepasakydavo, tai jis, rodėsi, ir be žodžių viską supras AVc 550. *Jei Nerimas imdavo taštytis stodainius, paketines gulsčių savo tvorą nuo gatvės pakeisti statine, tai, žiūrėk, ir Rimas bus į santvarą beeinąs savo tvoros ardyti* Vžg II 10. *Jeigu triukšmo nebūdavo – reiškia, ši vakarą mūsų ponų niekas nesuras, ir taip saugiai jie įsitaisys...* PC IV 68. *Nekaltinsim, skaitytojau, Dūdos, jeigu kartais iš laiško žalias doleriu-kas su Teodoro Ruzvelto ar Linkolno galvute išlįsdavo* PC IV 258—259. *Augo Stryktpastrykt, augo ir gudrėjo. Kaip negudrės, kad mama mokydavo...* PM 243.

Kaip matome, šiose sąlygos konstrukcijose būsimojo laikas neturi konkretaus būsimojo laiko reikšmės. Čia labai aiškus veiksmų laiko nuoseklumas, ypač pirmuosiuose trijuose pavyzdžiuose, kur būsimojo laikas reiškia veiksmą, vykstantį praityje, po šalutinio sakinio veiksmo. Tuo būdu būsimojo laikas čia turi tarsi būsimojo istorinio laiko reikšmę. Be to, atrodo, būsimojo – būtojo dažninio laikų opoziciją silpnina įterptiniai žodžiai, sąlygos – pasekmės santykius papildydami tam tikrais objektiniais santykiais (...rodėsi, kad supras...; ...reiškia, kad nesuras...):

Čia palyginkime sąlygos konstrukciją su tokiu laikų deriniu, kuris neatitinka sąlygos – pasekmės santykių loginės raidos (t.y. pasekmė negali būti praityje, kai jos sąlyga numatoma tik ateityje):

Helvigis kasmet atvažiuodavo į Rašo plytinę tik ta sąlyga, jeigu gaus tą pačią siūrę ir tą pačią panešiotoją – mano motiną ISob 208.

Kaip matome, sąlygos šalutinis sakinyje aiškina sąlygos aplinkybę „tik ta sąlyga“ pagrindiniame sakinyje, todėl būsimojo laikas su būtoju dažniniu tiesiogiai nesusijęs.

Štai sudėtinės prijungiamosios konstrukcijos su būtoju dažniniu laiku pagrindiniame sakinyje, o būsimoju – šalutiniame:

Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti BS 57. *Radę ledą, vaikai skubinda-*

vosi pasičiužinėti, iki, saulutei pakilus, ledas nesušus, nesuminkštės PMŽ 14. *Dėl to lydiškėčiai išsiruošdavo šienauti kelioms dienoms, kol visas darbas bus baigtas* VM-P 376. *Tuos mokinius, kurie į mokytojo klausimą neatsakydavo, palikdavo stovėti, kol atsiras žinantys* tsp. ...*bet testatorius...pavedavo visa tai atlikti tiems patiems vienuoliams savo lėšomis, nes dvaras vis tiek, anksčiau ar vėliau, būsiąs kiemo gi, jei ne jų nuosavybė* AV 399.

Šiose konstrukcijose tarp pagrindinio ir šalutinio sakinių iškilę gana painūs laiko santykiai. Šalutiniai sakiniai su laiko ribos jungtukais pasako pagrindinio sakinio veiksmo ribą, – kaip ilgai apsidūmoti, stovėti, pasičiužinėti, kuriam laikui šienauti; abiejų sakinių veiksmai yra apibendrinamojo pobūdžio, – tai yra atsitikę praeityje ne vieną kartą, todėl būsimąjo laiko formos čia taip pat turi būsimąjo istorinio laiko reikšmę. Be to, tas labai svarbu, visi šalutiniai sakiniai šiaip ar taip aiškina bendratį pagrindiniame sakinyje (*apsidūmoti, stovėti, pasičiužinėti, šienauti, atlikti*), turinčią didelį prasminį krūvį. Nors bendratis laiko reikšmės neturi (arba, galima sakyti, reiškia bet kurį laiką), tačiau bendratis su būtuuoju dažniniu laiku junginyje nesunku išvelgti tam tikrą įvyksiantį neapibrėžtoje ateityje veiksmą, – palikdavo *apsidūmoti* – kad *apsidūmotų*; pavedavo visa tai *atlikti* vienuoliams – kad *atliktų*... Tuo būdu bendratis neutralizuoja būsimąjo – būtojo dažninio laikų opoziciją, ir šis laikų derinys yra motyvuotas, dėsningas.

Taip pat dėsningi būtojo dažninio – būsimąjo laikų deriniai sudėtinėse konstrukcijose su tam tikrais pažymimaisiais papildinio šalutiniais sakiniais, turinčiais jungiamuosius žodžius *kada, kol...* Pvz.:

Kaip nekantriai jis laukdavo atostogų, kada ji sugrįš! RL 48. *Jis kantriai laukdavo mišių pabaigos, kada kariai, išėję iš bažnyčios, paims dūdas ir vėl sugros maršą* RL 15. *Žiūrėdavom į langą, kada pradės eiti sniego debesys* LKŽ II 238. *Genesty piemens palaukdavo, kol susigins visas kaimas* LKŽ III 234. *Pasukęs rankeną, vėl stovėdavo prie savo įrankio ir laukdavo, kol ateis kitas* AV 187.

Kaip matome, šių sakinių sintaksinė reikšmė nevienalypė: be laiko aplinkybės reikšmės – kaip ilgai laukdavo, žiūrėdavo, – čia yra aiškesni tam tikri pažyminio – kokių atostogų, pabaigos laukdavo – arba papildinio – ko laukdavo, į ką žiūrėdavo – santykiai.

Sudėtinėse prijungiamosiose konstrukcijose su atributiniais ar objektiniais santykiais būsimąjo – būtojo dažninio laikų deriniai turėtų būti vartojami laisvai, tuo tarpu turime pavyzdžių tik su pažyminio, papildinio ir vietos aplinkybės šalutiniais sakiniais, kuriuose vartojamas būtasis dažninis laikas, o pagrindiniame sakinyje – būsimasis:

Kostiumai grakštūs ir įdomūs nuo lopšio mus lydės lig kapo, maždaug tokie, kuriuos Adomas sau siūdavo iš figos lapo KB 203. Atsimindami tai, nepykite, kad ir mes su motina jums kartais žabaliu suduodavo B 180. Ko jau tada belaukti (lengva pakeisti belauksime) iš tų, kurie ir pirma labai iš vietos pasijudindavo!.. VK 212. ...dirvos suvis taps liesomis, ir musu vaikai galės keikti savo tėvus už tai, kad jie taip blogai apžiūrėdavo jas... A 1886 148. Argu tarsis ioğ pagalėi sawą mėilaszirdumų iszklausidawo kitus, o ne iszklausis Bažnėczios...? DP 337. O to wisur pilna rászta rási, kad wisur kur tiktay tobulá wierá kámuy pripuolá, wisád stodawos pagal wieros anos MP 104 (2). Jr stósis, jog ant tós wietós, kur jiems kalbėdawo, ne este jus žmones mano: ten bus pawadinti Sunumis Diewo gijwojo NT 272.

Atrodo, kiek laisviau vartojamos dabartinėje lietuvių kalboje konstrukcijos su atvirktišniu veiksmazodžio formų deriniu, t.y. su būtuoju dažniniu laiku prepociškame pagrindiniame sakinyje ir būsimoju – šalutiniame:

Kartais atrodydavo, kad mes jau niekad neišeisim iš to sklypo, o mus tik vežte išveš – kojomis į priekį tsp. Saulėtomis dienomis mudu su Vincu atkusdavom, kildavo vilčių, kad mes nusikratysime ta iš Devintojo forto atsinešta našta tsp. Kartais susirūpindavo klausimu, ar bus užtektinai elementorių išspausdintų... GP-B 454. Vaidinimo laiku juto Elzė, kaip Donatas dažnai kreipdavo akis nuo scenos ir glostė jomis jos veidą. Gal tikėdavosi, kad ji tokiu pat žvilgsniu jam atsakys GP-B 492. ...kaip malonu būdavo spėlioti, kuo ji bus apsirengusi, ar šypsisis, ar prabėgs liūdna... VP 183.

Kaip matome, šiose sudėtinėse konstrukcijose būsimojis laikas vartojamas tiesiogine reikšme; tuo tarpu konstrukcijose su sąlygos, laiko, pažymimaisiais papildinio (laiko – pažyminio, laiko – papildinio) šalutiniais sakiniais būsimojo laiko formos turi tam tikrą būsimojo istorinio laiko reikšmę.

V. Tariamoji nuosaka deriniuose su būtuoju dažniniu laiku, atrodo, vartojama panašiai, kaip ir su kitais tiesioginės nuosakos laikais (gal tik rečiau). Šis veiksmazodžio formų derinys atspindi realiosios tikrovės faktus ir dažniausiai pasitaiko konstrukcijose su tikslo šalutiniais sakiniais (tikslu šalutinių sakinių tariniai, kaip žinome, reiškiami tariamosios nuosakos formomis), taip pat visiškai dėsningai vartojamas konstrukcijose su dauguma šalutinių sakinių (veiksnių, pažyminio, papildinio, priešasties, būdo aplinkybės...).

Kai kurių sudėtinų konstrukcijų su būtojo dažniniu ir tariamosios nuosakos deriniais pavyzdžiai:

Kartais atrodydavo net, lyg ansai verkti norėtų IS 98. Su jų pagalba įsitaisė jaunas eskulapas kariuomenės gydytoju ir dabar algą gaudavo

tokią, jog ir ordinarinis profesorius galėtų jam pavydėti VKr 271. Mes stengdavomės ją kuo nors prajuokinti, kad tik juoktųsi daugiau ir daugiau IS Ntp 356. Kanklininkas kankliuodavo, jie, klumpes nusimetę, basi, kad nebarškėtų, šokdavę atbulinę LKŽ I 298. Tamkei patys Lietuwei, regėdami pilę nūg Wokiecziu neaplaikysę, sudegindavę ją, idant ji Wokiecziams nepatektu A 1883 38. Teyp Abrahamas S ieszkodawo kielautoiu, kuriems stalu pakiektu ir papenetu iuos PS II 102. Schwenttas Jonas swieta graudindawa, idant pakuta daridams, Ponop Diewop prissiwerstu... BP I 141. Tawėsp atėidawo leprá sergá, idánt ižties-tumbei tawa szwęczeušiá rąká, ir apkūpdawai iūs TB 152—153.

Šis veiksmažodžio formų derinys neretai yra randamas tokiose sudėtingose sintaksinėse konstrukcijose, kuriose II laipsnio šalutinio sakinio (dažniau priežasties arba pažyminio, pagal mūsų turimus pavyzdžius) tariniai yra reiškiama būtuojų dažniniu laiku, o tariamoji nuosaka eina kito, I laipsnio (dažniausiai tikslo ar papildinio) šalutinio sakinio tariniais. Tokios konstrukcijos yra būdingesnės senųjų raštų retorinei kalbai. Pvz.:

Prie šitų koldūnų netektų man tiek jaudintis, nes ir seniau bajorai, kaip visi mes žinome, šito nedarydavo JM 135—136. Vaikams buvo gaila tėvo ir jie norėjo, kad pamotė niekuomet neišeitų iš tų vartų, nes visada, kai jie likdavo vieni su tėvu, tėvas jiems atrodydavo artimas ir geras... VM 363. Jr užžengę žmones pradėjo prasziť, idánt padarijtu teip, kaipo jiems wissadōs darijdawo NT 89. Reikia tada, idant vienas isz tū Wijrū, kurie budawo susirinkę su mumis..., butu su mumis Ludiniķu prikėlimo isz numirusū jo NT 201. Teipaieg turaetu sektiesi, iog netiektai nūg kunigu, bet ir nūg prastoku, Misschos affiera turaetu buti laikjta, kadangel Senamaeieme Testamente kiekwienas hukinikas Welikas awina usch sawe bei usch sawa scheimina pamuschlawa APM 21. Ponas Diewas schitta prisákima Szidams dawens ira, Idant plebonai, kurie kito lobio neturedawa, wienok su Moterimis ir waikais passipeneti, ir Diewo sluszba Baszniczoie ischtaisiti galetu BP I 226. Czia iau táme siuntime nera idant ghieumus isákinetu, idant beginetu po šwieta, idant detu skriniosna át-pirgdámi griekus sáwo, abá idant vžpirkinetu ánas áfieras, abági ánas páprátusias Miszias sáwo: Nesang ánas pirkanczius ir párdudančius isz-metinedáwo iš bázniczius sáwo MP 176 (1).

Kai kalbama apie tariamą veiksmažodžio formą, yra vartojamos veikiamosios rūšies sudurtinės atliktinės tariamosios nuosakos formos; minėtosios tariamosios nuosakos formos gali pasitaikyti ir deriniuose su būtuojų dažniniu laiku; abi veiksmažodžio formos yra vartojamos savo reikšme, ir visos konstrukcijos veiksmažodžio forma vyksta praaičyje. Pvz.:

Kadangi jos tėvas labai anksti guldavo, tai vakarais jai būtų buvę geriausia su juo pasimatyti VM 262. Ką gi būt ir veikę, kai ant stalo nesirodydavo tarpininkėlis mielas buteliukas... Vžg I 261. Nors tų piliečių dvasia kad ir kažkai p būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai BS 20. Geray dara woweriukies kad joms kiek tiek duadawo, nes butu iszaluse žeme begrauždamos wisos peles isztipusios Tat 133.

VI. Esant būtojo dažninio laiko formoms šalutiniame sakinyje, pagrindinio sakinio tarinys retkarčiais gali būti reiškiamas liepiamąja nuosaka. Pvz.:

Nors ten niekadods nieko pikto neatsitikdavo, kaip kad kitose vietose, kur vaidenasi, bet vis dėlto ten gero žmogus nelauk, kur šmėkla apsigyveno VKr 99. O tu prisipažink, kad tau kaskart ausys rausdavo, kai jis tau pasakydavo pamokas atsakinėti GP-B 22. Jeigu jau Teliakovskis kuriuo nors jaunu aktorium susidomėdavo, taip ir žinok – iš to aktoriaus išaugs nemenka scenos pajėga tsp. Jei pamatydavai žmogų iš tolo prie žemės lenkiantis – žinok, kad, akmenį paėmęs, į tave svies PC VII 339. ...tai buvo mažutis gyvis, pilkas, pašiaušta skiauterėle... Bet jeigu jau išsižiūdavo, tai, bro! tik laikykis PC VII 21. Jei tau tai nepareidavo į galvą, tai pagalvok, gerai pagalvok, pasimokyk ir būk kitų repertorium Vžg I 352. Kadag Karālas Dōwidas priimdavo skomiōsp sawōsp raiszā žmōgū... teip ir tu Tēwē āmžinassis tēikiš priymt manę pawārgelį... TB 153—154.

Būtojo dažninio laiko su kitomis veiksmažodžio formomis derinių apžvalga rodo, kad dažniau pasitaiko būtojo dažninio laiko deriniai su panašesnėmis laiko (ir veiksmo) atžvilgiu veiksmažodžio formomis (sakysime, su eigos veiksmo būtojo kartinio laiko veiksmažodžiais), t.y. su duodančiomis silpnesnę opoziciją formomis; kuo opozicija laiko atžvilgiu tarp formų didesnė, tuo deriniai retesni ir sunkiau paaiškinami.

Santrumpos

- A – Ausra, Laikrasztis išleidžiamas Lietuvos miletuju, Tilžeje 1883, 1886.
AB – A. Baltrūnas, Tolimi keliai, I, V., 1958.
AG – A. Gudaitis-Guzevičius, Broliai, trečioji knyga, V., 1951.
Ap – N. K. Andersen, Pasakos. Vertė J. Balčikonis, V., 1957.
APM – Apie popieszischkaie missche ([rišta kartu su Margarita Theologica... Simona Waischnora..., Karaliaucziue, 1600).
AV – A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, V., 1966.
AVc – A. Venclova, Gimimo diena, V., 1960.

- B – J. Biliūnas, Raštai, I, V., 1956.
- BB – Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergūlditas per Janą Bretkūną... Karaliaucziūie (1590 m. rankraščio fotokopija).
- BP – Postilla... Per Jana Bretkuna... Karaliaucziūie... 1591.
- Bs – Iš gyvenimo vėlių bei vėlnių. Surinko dr. J. Basanavičius... atspausdinta... Kaune... 1928.
- BS – B. Sruoga, Dievų miškas, V., 1960.
- BSL – Budą Senowęs – Lėtuwiū Kalnienū ir žámajtiū... Petropilie... 1845.
- DP – Postilla Catholica... Per Kúniga Mikaloiv Davksza... Wilniui, 1599.
- DPs – Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwichkai. Karaliauczoje... 1625.
- ED – Ewangéliszkas Malones = Dawadas... Karalūcuzje... 1768.
- GP-B – G. Petkevičaitė-Bitė, III, Ad astra, V., 1967.
- IS – I. Simonaitytė, Raštai, V., 1956.
- ISob – I. Simonaitytė, ...o buvo taip, V., 1960.
- ISNtp – I. Simonaitytė, Ne ta pastogė, V., 1962.
- ISVK – I. Simonaitytė, Vilius Karalius, knyga II, V., 1956.
- JA – J. Avyžius, Kairmas kryžkelėje, V., 1966.
- JB – J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, V., 1958.
- JG – Juozas Grušas, Karjeristai, V., 1957.
- JM – J. Marcinkevičius, Benjaminas Kordušas, V., 1957.
- JP – J. Paukštelis, Kaimynai, V., 1966.
- JPJ – J. Paukštelis, Jaunystė, V., 1967.
- K – Vinco Kudirkos raštai, I... Tilžėje MCMIX.
- KB – K. Binkis, Rinktinė, V., 1955.
- KBor – Kazys Boruta, Baltaragio malūnas, V., 1962.
- KnN – Kniga Nobaznistes Krikščioniskos..., Kiedaynise, 1653.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I, V., 1941; II, V., 1947; III, V., 1956.
- MP – Postilla Lietuwiszka... per Jokubą Morkuną... 1600.
- NT – Naujas Testamentas lietuwiszkas... Karalūcuzje... Metu 1701.
- PC – P. Cvirka, Raštai, V., 1959.
- PM – P. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, V., 1956.
- PMŽ – P. Mašiotas, Žiema ir vasara, V., 1957.
- PS – K. Šyrlids, Punktay sakimu (Punkty kazań). Teil I – 1629, II – 1644... Göttingen, 1929.
- Pt – Algimantas arba Lietuviai XIII szimtmetyje... Parasze Dr. V. Pietaris. Shenandoah, Pa, 1 – 5 t., 1904, 1905.
- PVŠ – P. Višinskis, Raštai, V., 1964.
- RA – Aisópas arba Pásakos isz Grykonū kalbos pergulditos per D.L.J. Rhesa... Karalūcuzje, 1824.
- RL – R. Lankauskas, Tiltas į jūrą, „Pergalė“, 1963, 3.
- RLV – R. Lankauskas, Viskas baigsis šiandien, „Pergalė“, 1968, 2.
- Rp – Jonas isz Swisloczes krominikas wędrowois Lietuwiszku liezuwiu iszgulditas kasztu yr storony Jozapa Rupeyka... Wilniuje... 1823.
- SD – S. Daukantas, Rinktiniai raštai, V., 1955.
- SI – Historyja Szwenta... par Symona Stanewicze Wilniuje 1823.
- SN – S. Nėris, Raštai, III, V., 1957.
- Sz – Sziauleniszkis senelis. I – III d.d. Wilniuja 1861 – 1864.

- ŠR – Šatrijos Raganos raštai, VI, „Žinijos“ bendrovės leidinys, 1928.
 TB – Trumpas Budas Pasisákimo... (Irišta kartu su Kathechismas... per kuniga Mikaloiu Dausza... Wilniuie... 1595).
 Tat – Pamokslaj izminties ir tejsibes... Ispausti Suwałkuose 1851 Metuase.
 tsp – Tarybinė spauda (periodika).
 VK – Vincas Kapsukas, Raštai IV, Caro kalėjimuose, V., 1962.
 VKr – V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, V., 1959.
 VKrR – V. Krėvė, Raganius, V., 1958.
 VM – V. Montvila, Raštai, II, V., 1956.
 VM-P – V. Mykolaitis-Putinas, Sukilėliai, I, V., 1957.
 VP – V. Petkevičius, Apie duoną, meilę ir šautuvą, V., 1967.
 Vžg – J. Vaižgantas, Rinkiniai raštai, V., 1957.
 Ž – Žemaitė, Raštai, I, V., 1956.
 ŽW – Žemajtiu Wiskupiste aprasze K. Motiejus Wolonczewskis, I–II, Wilniuj, 1848.
 ChB – Biblia litewska Chylińskiego Nowy testament, II, Poznań, 1958.

Прошедшее многократное время в сложноподчиненных конструкциях литовского литературного языка

Резюме

В сложноподчиненных конструкциях литовского литературного языка формы прошедшего многократного времени выделяются среди других временных форм своеобразным употреблением. Так, в сложноподчиненных конструкциях с общим причинно-временным значением (т.е. с придаточными причинными, условными, уступительными, следственными, временными) прошедшее время употребляется, как правило, в обоих предложениях или же в одном из предложений (в главном или придаточном), когда в другом (в придаточном или главном) временные формы прошедшего однократного, настоящего или будущего, имеющие временное значение прошедшего многократного. Сравнительно редкое и ограниченное употребление форм прошедшего однократного, настоящего или будущего времён в сочетании с прошедшим многократным временем в вышеуказанных сложноподчиненных конструкциях обычно связано с дополнительными временными значениями данных форм и некоторыми подвидами придаточных предложений; формы же прошедшего многократного времени, как правило, сохраняют своё специфическое значение, т.е. выражают повторяющееся в прошлом действие. Более свободное употребление форм прошедшего многократного времени в сочетании с другими глагольными формами времён и наклонений наблюдается в сложноподчиненных конструкциях с общим атрибутивно-объектным значением (т.е. с придаточными определительными, дополнительными, подлежащими, обстоятельственными образа действия, места...). Все глагольные формы здесь, как правило, сохраняют своё специфическое прямое значение, так как непосредственная тесная связь между сказуемыми главного и придаточного предложений отсутствует.

Всё это можно отобразить в следующей схеме:

В одном из предложений	В другом	Примечания о значении других глагольных форм и видах придаточных предложений
1. <i>прошедшее многократное</i> время (со значением повторяющегося в прошлом действия)	1) <i>прошедшее многократное</i> , 2) <i>прошедшее однократное</i> , <i>настоящее</i> , <i>будущее</i> (стилистическое употребление)	повторяющееся в прошлом действие в сложноподчиненных конструкциях с различными придаточными, за исключением целевых
2.	I. <i>прошедшее однократное</i> время: 1) несовершенного вида 2) совершенного вида II. <i>прошедшее однократное</i> обоих видов	{ 1) повторяющееся в прошлом действие 2) длительное, неограниченное во времени однократное действие (в прошлом) действие законченное, однократное в конструкциях с придаточными временными, причинными, уступительными... однократное действие в прошлом в конструкциях с придаточными определительными, дополнительными...
3.	<i>настоящее время</i> 1) приставочные бессуффиксные формы, именные бессвязочные сказуемые, действительные причастия настоящего времени 2) бесприставочные или приставочные бессуффиксные формы настоящего времени	настоящее постоянное (или историческое) в конструкциях с придаточными причинными, уступительными, временными... настоящее неограниченное в конструкциях с придаточными определительно-временными, дополнительными, образа действия...
4.	<i>будущее время</i>	1) будущее историческое — в главном с придаточными условными, также в придаточных временных с союзом <i>пока</i> , в придаточных определительно-дополнительных с союзами <i>когда</i> , <i>пока</i> ... 2) будущее в конструкциях с придаточными дополнительными, обст. места...
5.	<i>предположительное наклонение</i>	гипотетическое действие в конструкциях с придаточными целевыми, определительными, дополнительными, подлежащими...
6. <i>прошедшее многократное</i> в придаточном	<i>повелительное наклонение</i> в главном	исключительно редкие